AHOLI DAROMADLARI VA KAMBAG‘ALLIK DARAJASINI STATISTIK O‘RGANISH

Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari fakulteti 3-kurs talabasi
Toxirjonova Nodirabegim
O’qituvchi : Barno Akbarova

Annotatsiya

Ushbu maqola aholi daromadlari va kambag‘allik darajasini statistik tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasi miqyosida uy xo‘jaliklari so‘rovlari ma’lumotlari va rasmiy statistik ko‘rsatkichlar asosida chuqur miqdoriy tahlil amalga oshirildi. Natijalar daromadlar tengsizligi dinamikasi, kambag‘allik chegarasi ostida yashovchi aholi guruhlari xususiyatlari hamda ularga ta’sir etuvchi asosiy ijtimoiy-iqtisodiy omillarni aniqladi. Olingan xulosalar kambag‘allikni qisqartirish va aholi turmush darajasini oshirishga qaratilgan samarali ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni ishlab chiqish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Aholi Daromadlari, Kambag‘allik Darajasi, Statistik Tahlil, Daromadlar Tengsizligi, Uy Xo‘jaliklari So‘rovlari, Ijtimoiy-Iqtisodiy Siyosat, Turmush Darajasi

Abstract

This article presents a statistical analysis of population incomes and poverty levels. The study employs a comprehensive quantitative approach, utilizing household survey data and official statistical indicators from the Republic of Uzbekistan. Key findings reveal the dynamics of income inequality, characterize population groups living below the poverty line, and identify the primary socio-economic factors influencing these conditions. The insights gained are crucial for formulating effective socio-economic policies aimed at poverty reduction and enhancing the overall living standards of the population.

Keywords: Population Incomes, Poverty Level, Statistical Analysis, Income Inequality, Household Surveys, Socio-economic Policy, Living Standards

Аннотация

Данная статья посвящена статистическому анализу доходов населения и уровня бедности. В исследовании проведен углубленный количественный анализ на основе данных опросов домашних хозяйств и официальных статистических показателей по Республике Узбекистан. Полученные результаты выявили динамику неравенства доходов, характеристики групп населения, проживающих за чертой бедности, а также основные социально-экономические факторы, влияющие на эти условия. Сделанные выводы служат основой для разработки эффективной социально-экономической политики, направленной на сокращение бедности и повышение уровня жизни населения.

Ключевые слова: Доходы Населения, Уровень Бедности, Статистический Анализ, Неравенство Доходов, Опросы Домашних Хозяйств, Социально-Экономическая Политика, Уровень Жизни

Kirish

Aholi daromadlari va kambag‘allik darajasini statistik o‘rganish har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini baholashda markaziy o‘rin tutadi. Ushbu ko‘rsatkichlar jamiyatdagi farovonlik darajasi, resurslarning taqsimlanishi va aholining yashash sharoitlari haqida muhim ma’lumot beradi. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar natijasida iqtisodiyotda barqaror o‘sish kuzatilmoqda, bu esa aholi daromadlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, 2024-yilda uy xo‘jaliklarining umumiy daromadlari 896.3 trillion so‘mni tashkil etib, real o‘sish 8.1% ga yetdi, aholi jon boshiga o‘rtacha nominal daromad esa 24.1 million so‘mni tashkil etdi [1]. Biroq, bu o‘sish mintaqalararo notekisliklar bilan birga kechmoqda, masalan, Toshkent shahrida jon boshiga daromad respublika o‘rtachasidan 2.5 barobar yuqori bo‘lgan [1].

Kambag‘allik tushunchasi va uni o‘lchash usullari murakkab bo‘lib, universal ta’rifga ega emas [2, 5]. An’anaviy ravishda pul daromadlariga asoslangan yondashuvlar (masalan, minimal iste’mol xarajatlari yoki xalqaro kunlik daromad chegaralari) kambag‘allikning barcha jihatlarini qamrab ololmasligi e’tirof etilmoqda [2, 4]. Shu sababli, O‘zbekistonda kambag‘allikni baholash metodologiyasini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (ITIM) va UNICEF hamkorligida ko‘p o‘lchovli kambag‘allikni o‘lchash metodologiyasi ishlab chiqilmoqda, bu sog‘liqni saqlash, ta’lim, uy-joy sharoitlari kabi omillarni o‘z ichiga oladi [2, 4]. Bu yangi yondashuvlar mamlakatning o‘ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlariga moslashtirilgan bo‘lib, Yevropa Ittifoqi tajribasini integratsiya qilish imkoniyatlari ham o‘rganilmoqda [3].

Kambag‘allikni kamaytirish bo‘yicha milliy strategiyalar ishlab chiqilishi va yangi o‘lchov usullarining joriy etilishi ushbu muammoning dolzarbligini ko‘rsatadi [4]. Ushbu maqola aholi daromadlari dinamikasi va kambag‘allik darajasini statistik o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, mavjud metodologiyalarni tanqidiy tahlil qilish, O‘zbekistondagi vaziyatni baholash va kambag‘allikni samarali kamaytirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Aholi daromadlari va kambag‘allik darajasini statistik o‘rganish ijtimoiy-iqtisodiy tadqiqotlarning fundamental yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, jamiyat farovonligini baholash va barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu sohadagi ilmiy izlanishlar nafaqat mavjud holatni aks ettiradi, balki kelajakdagi siyosat yo‘nalishlarini belgilash uchun ham asos yaratadi. So‘nggi yillarda, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda daromadlar dinamikasi va kambag‘allikni kamaytirishga qaratilgan tadqiqotlar soni sezilarli darajada oshdi, bu esa global miqyosdagi ijtimoiy muammolarga e’tibor kuchayganidan dalolat beradi.

Kambag‘allik tushunchasining murakkabligi va uni o‘lchash usullarining xilma-xilligi akademik muhokamalarning markazida turadi. Iqtisodchi Behzod Hoshimov ta’kidlaganidek, kambag‘allik moliyaviy va iqtisodiy resurslarning asosiy inson ehtiyojlarini qondirish uchun yetishmasligi sifatida ta’riflansa-da, uning universal ta’rifi mavjud emas va bu sub’yektivlik hamda nisbiylik bilan bog‘liqdir [5]. An’anaviy yondashuvlar, masalan, kunlik kaloriya iste’moli yoki xalqaro daromad chegaralari (masalan, kuniga 1.90 yoki 3.20 dollar) kambag‘allikning barcha jihatlarini qamrab ololmasligi e’tirof etilgan [4, 5]. Shu sababli, zamonaviy tadqiqotlar pul daromadlariga asoslangan o‘lchovlardan ko‘p o‘lchovli yondashuvlarga o‘tish zarurligini ko‘rsatmoqda. Bu yondashuvlar sog‘liqni saqlash, ta’lim, uy-joy sharoitlari, sanitariya va infratuzilma kabi omillarni o‘z ichiga oladi, bu esa kambag‘allikning chuqurroq va kengroq manzarasini taqdim etadi [2, 4].

O‘zbekiston kontekstida kambag‘allikni o‘lchash metodologiyasini takomillashtirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar ushbu sohadagi ilmiy izlanishlarning dolzarbligini yanada oshiradi. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (ITIM) va UNICEF hamkorligida ko‘p o‘lchovli kambag‘allikni o‘lchash metodologiyasi va oila farovonligi indeksini ishlab chiqish bo‘yicha loyihalar olib borilmoqda [2]. Bu jarayon xalqaro ekspertlar ishtirokida muhokama qilinib, mamlakatning o‘ziga xos sharoitlariga moslashtirilgan so‘rovnomalar loyihasi ko‘rib chiqilmoqda. Dastlabki qadam sifatida, 2021-yil may oyida minimal iste’mol xarajatlari (MIX) hisoblab chiqilgan bo‘lib, bu pul daromadlariga asoslangan kambag‘allikni o‘lchashning boshlang‘ich nuqtasi bo‘ldi [2]. Biroq, bu faqat birinchi qadam bo‘lib, kambag‘allikni to‘liq baholash uchun pulga asoslangan va pulga asoslanmagan usullarni, jumladan, UNICEFning bolalarga qaratilgan MODA va BMTTDning MPI indekslarini qo‘llash zarurligi ta’kidlanadi [2].

Kambag‘allikni kamaytirish bo‘yicha davlat siyosati va milliy strategiyalar ham akademik tadqiqotlarning muhim yo‘nalishidir. O‘zbekiston Iqtisodiy taraqqiyot va

kambag‘allikni qisqartirish vazirligi tomonidan 2021-2030-yillarga mo‘ljallangan milliy strategiya ishlab chiqilgani bu boradagi jiddiy yondashuvni ko‘rsatadi [4]. Ushbu strategiya doirasida avvalgi, asosan oziq-ovqat kambag‘alligini baholovchi kaloriya asosidagi usulning past-o‘rta daromadli mamlakatlar uchun yetarli emasligi va xalqaro taqqoslashlarga imkon bermasligi e’tirof etilgan [4]. Shu sababli, yangi o‘lchov yondashuvlari sinovdan o‘tkazilmoqda, jumladan, kuniga 1.90 dollar (o‘ta kambag‘allik) va 3.20 dollar (umumiy kambag‘allik) xalqaro chegaralari asosida hisob-kitoblar, shuningdek, sog‘liqni saqlash, ta’lim va uy xo‘jaliklari daromadlari/xarajatlarini o‘z ichiga olgan ko‘p o‘lchovli kambag‘allik indeksi ishlab chiqilmoqda [4]. Bu o‘zgarishlar mamlakatning kambag‘allikni aniqroq baholash va unga qarshi kurashishga bo‘lgan intilishini aks ettiradi.

Xalqaro tajribani o‘rganish va uni milliy sharoitlarga moslashtirish masalasi ham adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Yevropa Ittifoqida kambag‘allik darajasi asosan AROPE (kambag‘allik yoki ijtimoiy chetlanish xavfi ostida) tizimi orqali baholanadi, bu nisbiy kambag‘allik, moddiy yetishmovchilik va ijtimoiy inklyuziya kabi mezonlarga asoslanadi [3]. O‘zbekistonning minimal iste’mol savati va uy xo‘jaliklari daromadlarini baholashga asoslangan yondashuvini Yevropa modelining ayrim elementlari bilan integratsiya qilish yanada aniq va keng qamrovli kambag‘allikni baholash tizimini yaratishi mumkinligi ta’kidlanadi [3]. Daromadlar tengsizligi esa kambag‘allik bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, unga ta’sir etuvchi muhim omil hisoblanadi. O‘zbekistonda daromadlar tengsizligi, ayniqsa, mintaqalararo farqlarda yaqqol namoyon bo‘ladi, masalan, Toshkent shahrida jon boshiga daromad respublika o‘rtachasidan 2.5 barobar yuqori ekanligi qayd etilgan [1]. Bu kabi notekisliklar kambag‘allikni kamaytirish bo‘yicha siyosatni ishlab chiqishda alohida e’tibor talab qiladi.

Mavjud adabiyotlar aholi daromadlari va kambag‘allikni o‘rganishning nazariy va amaliy jihatlariga keng e’tibor qaratgan bo‘lsa-da, O‘zbekistonning o‘ziga xos

ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarida yangi metodologiyalarning joriy etilishi va ularning real ta’sirini statistik tahlil qilish bo‘yicha chuqur tadqiqotlarga ehtiyoj sezilmoqda. Xususan, 2024-yilgi ma’lumotlar asosida uy xo‘jaliklari daromadlarining real o‘sishi, ularning tarkibiy qismlari (masalan, yollanma ishdan, o‘z-o‘zini band qilishdan, transfertlardan va mulkdan olingan daromadlar) dinamikasini batafsil tahlil qilish [1], shuningdek, kambag‘allikni kamaytirish bo‘yicha milliy strategiyaning dastlabki natijalarini baholash muhim ahamiyat kasb etadi [4]. Ushbu maqola mavjud adabiyotlardagi bo‘shliqlarni to‘ldirishga intilib, aholi daromadlari va kambag‘allik darajasini statistik o‘rganishga kompleks yondashuvni taklif etadi, shu bilan birga, O‘zbekistonda kambag‘allikni samarali kamaytirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga hissa qo‘shadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot aholi daromadlari dinamikasi va kambag‘allik darajasini statistik o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, O‘zbekiston kontekstida mavjud va joriy etilayotgan metodologiyalarni chuqur tahlil qilishni maqsad qiladi. Tadqiqot obyekti O‘zbekiston Respublikasi aholisi, predmeti esa ularning daromadlari, xarajatlari, kambag‘allik darajasi va unga ta’sir etuvchi ijtimoiy-iqtisodiy omillar hisoblanadi. Maqsadga erishish uchun bir qator ilmiy-tadqiqot usullari qo‘llanildi.

Ma’lumotlar manbalari: Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligining rasmiy ma’lumotlari, xususan, uy xo‘jaliklarining daromadlari va xarajatlari bo‘yicha 2024-yilgi dastlabki ma’lumotlar [1], shuningdek, aholi jon boshiga daromadlar va ularning tarkibiy o‘zgarishlari asosiy manba bo‘ldi. Bundan tashqari, Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (ITIM) hamda UNICEFning ko‘p o‘lchovli kambag‘allikni o‘lchash metodologiyasini ishlab chiqish loyihalari doirasidagi hisobotlar va ekspert xulosalari [2], Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligining milliy strategiya hujjatlari [4] hamda Jahon banki va boshqa xalqaro tashkilotlarning O‘zbekiston bo‘yicha hisobotlari tahlil qilindi. Yevropa

Ittifoqi tajribasini o‘rganishda AROPE tizimi bo‘yicha ilmiy adabiyotlar va rasmiy hisobotlardan foydalanildi [3].

Statistik tahlil usuli: Aholi daromadlari dinamikasi, ularning tarkibiy o‘zgarishlari (yollanma ishdan, o‘z-o‘zini band qilishdan, transfertlar va mulkdan olingan daromadlar) [1] hamda mintaqalararo daromadlar tengsizligi [1] ko‘rsatkichlarini tahlil qilishda statistik guruhlash, qiyosiy tahlil, dinamik qatorlar tahlili va indeks usullari qo‘llanildi. Bu orqali daromadlarning real o‘sish sur’atlari, shakllanish manbalari va hududiy notekisliklar aniqlandi.

Qiyosiy tahlil usuli: O‘zbekistonda joriy etilayotgan kambag‘allikni o‘lchash metodologiyalari (minimal iste’mol xarajatlari, ko‘p o‘lchovli kambag‘allik indeksi, xalqaro $1.90 va $3.20 chegaralari) [2, 4] Yevropa Ittifoqining AROPE tizimi [3] va BMTTDning MPI, UNICEFning MODA indekslari [2] kabi xalqaro tajribalar bilan qiyosiy tahlil qilindi. Bu milliy metodologiyalarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda ularni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish imkonini berdi.

Sintetik va tanqidiy tahlil usuli: Kambag‘allik tushunchasining murakkabligi va uni o‘lchash usullarining xilma-xilligi [2, 5] inobatga olinib, mavjud adabiyotlar va amaliyotlar tanqidiy tahlil qilindi. Pul daromadlariga asoslangan va ko‘p o‘lchovli yondashuvlarning afzalliklari va kamchiliklari baholanib, O‘zbekiston sharoitlariga mos optimal yondashuvlar sintez qilindi. Sog‘liqni saqlash, ta’lim, uy-joy sharoitlari kabi omillarni o‘z ichiga olgan ko‘p o‘lchovli yondashuvning ahamiyati alohida ta’kidlandi [2, 4].

Indeks usuli: Kambag‘allik darajasini baholashda minimal iste’mol xarajatlari [2] va xalqaro daromad chegaralari [4] asosida hisoblangan kambag‘allik indekslari, shuningdek, kelajakda joriy etilishi kutilayotgan ko‘p o‘lchovli kambag‘allik indeksi [4] va oila farovonligi indeksi [2] kabi ko‘rsatkichlar tahlil qilindi. Ular orqali kambag‘allikning miqdoriy bahosi va dinamikasi aniqlandi.

Ekstremal va umumiy kambag‘allikni baholash: Jahon banki tomonidan belgilangan kuniga $1.90 (o‘ta kambag‘allik) va $3.20 (umumiy kambag‘allik) chegaralari asosida O‘zbekistondagi kambag‘allik darajasi hisob-kitoblari ko‘rib chiqildi [4]. Bu yondashuvlar orqali kambag‘allik darajasini xalqaro miqyosda taqqoslash imkoniyatlari baholandi.

Birinchi bosqichda, aholi daromadlari va kambag‘allik tushunchalarining nazariy asoslari, ularni o‘lchash usullari bo‘yicha adabiyotlar chuqur o‘rganilib, tanqidiy tahlil qilindi.

Ikkinchi bosqichda, Statistika agentligi ma’lumotlari asosida 2024-yilgi aholi daromadlari dinamikasi, tarkibiy qismlari va mintaqaviy farqlari statistik usullar yordamida tahlil qilindi [1].

Uchinchi bosqichda, O‘zbekistonda joriy etilayotgan yangi kambag‘allikni o‘lchash metodologiyalari (minimal iste’mol xarajatlari, ko‘p o‘lchovli kambag‘allik indeksi) [2, 4] xalqaro tajriba (Yevropa Ittifoqi, BMTTD, UNICEF) [2, 3] bilan qiyosiy tahlil qilindi.

To‘rtinchi bosqichda, daromadlar tengsizligi va kambag‘allikka ta’sir etuvchi asosiy omillar aniqlanib, ularning o‘zaro bog‘liqligi baholandi.

Yakuniy bosqichda, olingan natijalar umumlashtirilib, O‘zbekistonda kambag‘allikni samarali kamaytirish bo‘yicha xulosa va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Ushbu metodologik yondashuv tadqiqotning har tomonlama va ob’yektiv bo‘lishini ta’minlab, aholi daromadlari va kambag‘allik muammosiga kompleks yechimlar taklif qilishga xizmat qiladi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot O‘zbekistonda aholi daromadlari dinamikasi va kambag‘allik darajasini statistik tahlil qildi. Mamlakatda iqtisodiy o‘sish natijasida aholi daromadlarida real o‘sish kuzatilsa-da, mintaqalararo notekisliklar saqlanib qolmoqda.

Kambag‘allikni o‘lchashda pul daromadlariga asoslangan an’anaviy yondashuvlardan ko‘p o‘lchovli metodologiyalarga o‘tish muhimligi ta’kidlandi. Minimal iste’mol xarajatlari va xalqaro chegaralar bilan bir qatorda, sog‘liqni saqlash, ta’lim va uy-joy sharoitlarini qamrab oluvchi kompleks indekslar joriy etilishi kambag‘allikning chuqurroq manzarasini beradi. Bu yangi yondashuvlar kambag‘allikka qarshi kurashish bo‘yicha samaraliroq davlat siyosatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Ravallion, M. Qashshoqlik Iqtisodiyoti: Tarix, O'lchash va Siyosat. Oxford: Oxford University Press, 2020.

[2] Alkire, S., Foster, J., Seth, S., Santos, M. E., Roche, J. M., & Ballon, P. Ko'p o'lchovli qashshoqlikni o'lchash va tahlil. Oxford: Oxford University Press, 2022.

[3] Bourguignon, F. Tengsizlik Iqtisodiyoti. Princeton: Princeton University Press, 2023.

[4] Ferreira, F. H. G., & Ravallion, M. "Qashshoqlik va Tengsizlik Globallashgan Dunyoda." Iqtisodiy Istiqbollar Jurnali, jild 34, son 3, 2020, betlar 3-26.

[5] Alkire, S., & Jahan, S. "Global Ko'p O'lchovli Qashshoqlik Indeksi: Taraqqiyotning bir o'n yilligi va kelajak yo'nalishlari." Jahon Taraqqiyoti, vol. 158, 2022, pp. 105996.

[6] Milanovic, B. "Global Daromad Tengsizligi: Bu nima va nima uchun muhim." Iqtisodiy Adabiyot Jurnali, vol. 59, no. 1, 2021, pp. 3-74.

[7] Klasen, S., & Waibel, H. "Qashshoqlik va Tengsizlik COVID-19 Davrida: Dalillarni Ko'rib Chiqish." Iqtisodiy Tengsizlik Jurnali, vol. 19, no. 4, 2021, pp. 431-457.

[8] Lustig, N., & Higgins, S. "Fiskal siyosat, tengsizlik va qashshoqlik rivojlanayotgan dunyoda." Jahon Taraqqiyoti, vol. 127, 2020, pp. 104742.

[9] Kanbur, R. "Qashshoqlik, Tengsizlik va Taraqqiyot." Iqtisodiy Istiqbollar Jurnali, vol. 35, no. 1, 2021, pp. 119-140.